

FOLKLOR VE HALK EDEBİYATININ MİLLÎ BİRLİĞİN OLUŞMASINDAKİ ROLÜ *

PROF. DR. ŞÜKRÜ ELÇİN

Konumuz olan folklor ve halk edebiyatının milli bütünleşmede, başka bir ifade ile kültür birliğinin oluşmasındaki rolünü açıklayabilmek için halk, folklor, edebiyat ve halk edebiyatı kavramları üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Türkçemizde bazen “kavim”, bazen “devletin tebası”, bazen de “millet” ve “ümme” mânâlarında kullanılmış bulunan *halk* kelimesi ve kavramı, dinî, siyasî ve içtimâî hâdiselerle iş bölümünün meydana getirdiği bir takım zümrelerin doğması ile ortaya çıkmıştır.

Folklor ise, İngilizceden bütün dünyaya ve bizim dilimize de geçmiş bir kelimedir. Rahmetli Ziya Gökalp buna “halkiyat”, daha sonraki yazarlarımız ise “halk bilgisi” ve “budun bilgisi” karşılıklarını teklif etmişlerdir. Bu gün memleketimizde geniş mânâsıyla folklor sözü yaygınlaşmış bulunuyor.

Folklor, “halk hayatının veya kültürünün ilmidir” şeklinde tarif olunabilir. Medenî bir millet içinde tahsil ve mektep terbiyesi görmüş insanların kültürüne zıt olarak yaşayan büyük kalabalıkla, onun anane yolundan, tecrübe ile elde ettiği maddî ve mânevî bilgiler folklorun konusunu teşkil etmektedir.

Halk hayatı, çok eskiden beri tarihçilerin, coğrafyacıların, seyyahların ve yazarların dikkatini çekmiştir. Onlar, tesadüfün sevki veyaecessüsle, bir ilim eseri meydana getirmek düşüncesinden uzak olarak âdet ve ananeleri, masalları, kocakarı ilâçlarını, hikâyeleri, halk müziğini, ananevî hukuku, dokumacılık ve demircilik gibi halk sanatlarını, dansları, yani oyunları veya doğumdan ölüme kadarki devrenin merâsimlerini eksik, yanlış kaydediyorlardı.

Eski insanların bu metotsuz bilgi toplama merakı, zamanla yerini ilmiecessüse bıraktı. 16. asırdan itibaren Avrupa’da halk hayatı araştırmaları başladı. Başlangıçta halk edebiyatının kollektif karakter taşıyan masalları, atalar sözü, bilmece gibi mahsulleri folklor sayılıyordu. Fransa’da 1866 yılında Paul Sébillot, bütün âdet ve inanmalarla bâtil itikatları ilâve ederek

* 3 Mayıs 1985’te Diyarbakır’da yapılan konuşma.

konuyu genişletti. Sonraları maddî kültüre dâhil eşya, âlet ve edevat ile halk sanatları derlenmeğe başlandı. Bütün halk hayatını kaplayan konunun derinliği ve genişliği karşısında ilim adamları, pratik düşünce ile veya nazari açıdan iki ayrı istikamet aldılar. Folkloru, maddî ve mânevî etnografya adları ile derleyüp kıymetlendirmek yolunu tuttular. Kuzey Avrupa milletleri bu ayırma yolunda direndiler.

Halk hayatını anane noktasından ele alan folkloru, maddî ve mânevî olarak ikiye ayırmak, bir uzviyeti parçalamak, onun müşterek temelini teşkil eden zihniyetten uzaklaşmak şeklinde görüldü. Fransız folklorcusu Paul Saintyves, ananenin maddî kültürle de intikal ettiğini ortaya koydu. Halk tekniğini geçmiş asırların kat'î ve ananevî bilgileri ile bâtil itikatlarını ihtiva eden bir halita şeklinde tarif eden bu yazar, "ağ örmenin, balık tutmanın, demir dövmenin, sabahları dükkân açmanın arkasında bir zihni donatım vardır" der.

Bilindiği üzere insanları maddî tedbirlerle tedaviye çalışan halk tababetinin de bir ruhî yönü vardır.

Şu halde, kaynaklara gidildiği zaman, maddî ve mânevî unsurların bir "bütünlük" gösterdiği folklor, bazen ayrı, bazen bir arada incelemektedir. Son zamanlarda maddî veya mânevî sâhada olsun, tek bir konuyu işleyen ilim adamları görülmektedir.

Bu gün Finlandiya'da yalnız atalar sözünü konu alan bilginler vardır.

Yukarıdan beri verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere folklorun sâhasını ve hududunu çizmek kolay değildir. İlk çalışmalarda malzemesi dile dayanan mahsullerle bâtil itikatlardan ibaret olan konular, sonraki araştırmalar sonucu maddî ve mânevî medeniyet kalıntılarını (surviance) içine aldı. Bu, bir mânâda "archéocivilisation" kaynağından bu güne kadarki hayatın ırkı, millî, dinî, mistik, hurâfeye bağlı ve insanî temellerini iç içe gösteren bir aynadır.

Folklorun çerçevesine giren bilgilerin ilk vasfı anane yolu ile, zaman ve mekân içinde nesillerden nesillere geçmesi hâdisesidir. Bir çok folklorcular, meselâ A. van Gennep, ananelerin devamını sözlü intikallerde görürler. André Varangac, bu sözlü intikalin mümkün olması için hayat tarzlarının istikrarlı ve yerleşik olması kanâatindedir. Ona göre, anane, bazı yaşama tarzlarından doğuyor. Kapalı bir iktisadı, kapalı sosyal hayatı olan grupların parçalanması korundukça bakî kalır. A. Varangac'a göre, yaşanılmış ve düşünülmüş bir devrenin ağızdan kulağa intikali ananevî medeniyeti, "civilisation traditionnelle"ni teşkil eder. Bu medeniyet, düşünülmenden önce yaşanmıştır. Yaşanmış olan ise tesir kuvvetini kaybedince şifâhî nakil de durur.

İşte bu yaşanmış medeniyet, hâfızanın yardımı ile intikale başlar. Bu geçiş sırasında bilgiler, en eski şekillerini muhafaza ettikleri gibi, değişiklik de gösterirler. Zaman içinde uzaklık, mekân içinde yayılma, hayat tarzları-

nın ve zevkin değişmesi gibi faktörler bu fikrî ve hissî gücü ister istemez yeni kalıplara döker. Bu kalıplar ve bunların içindeki muhteva, ilk asıllarından biz öz, bir motif getirdiği gibi, bazen kaynağını tayin edemeyeceğimiz bir takım unsurlarla da birleşir.

Edebiyat ise, dar mânâsı ile söz ve yazı ile yapılan edebî değeri hâiz ferdî dil mahsulleridir. Bu tariften hareket edince halk edebiyatı olarak vasıflandıracağımız mahsullerin edebiyat dışında kalması icap eder. Halbuki milletlerin en eski hayatlarında yaratılan eserler, ferdin malı olmaktan çok cemiyetin mahsulüdür ve bu mahsuller, onların zevk ve düşüncelerine tercüman olmuşlardır. Bu gün, asıl edebiyat saydıklarımız, zaman içinde bu eserlerin tekâmülü ile meydana gelmişlerdir. Orta ve Yeni çağlarda yaratıcısı belli manzum eserler, vezin, kafiye ve şekil gibi nazmın dış unsurları bakımından tamamıyla ilk mahsullerin tekniğine ve ananesine sâdik kalmışlardır. Divan edebiyatımızın dilinden, vezinlerinden, şekillerinden ve mecaz unsurlarından faydalanan bu mahsullerde saz, - kalem şuarâsı adı verilen, saz çalmasını bilmeyen şairlerinki istisna edilirse - yâni musiki bu güne kadar eserlerin bünyesinden ayrılmamıştır. Üstelik bu eserler, umumiyetle tahsil görmemiş aşiret, köy, kasaba, şehir insanları ile bu insanların yeniçeri ve tekke muhitleri gibi yine halktan ayrılmamış zümreleri arasında tarih seyri içinde İslâm dini, tasavvuf felsefesi ve buna bağlı tarikatlar, divan edebiyatı ve her türlü hayat hâdiseleri arasında dil, üslup, zevk ve ülkü değişikliğine uğramış mahsullerdir. Bu mahsulleri yaratanlar da, biraz önce söylediğimiz halkın içinden gelen, onun zevkini terennüm eden ve kısmen aynı dünya ve âhiret görüşüne bağlı insanlardır. Hitap ettikleri zümreleri de - zaman zaman - keskin çizgilerle tayin etmek imkânsızdır. Bu sebeple, doğuş hususiyetleri ne olursa olsun, anonim ve kolektif karakter taşıyan mahsullerle, efsane menkabe, destan, atalar sözü, mâni, ağıt, köy orta oyunu dediğimiz temsilleri, meddah, Karagöz ve orta oyunu'nu, hatta kuklayı halk edebiyatı adı altında topluyoruz.

İşte folklorla halk edebiyatının teorik olarak çerçevesini çizdikten sonra bu mahsullerin halk hayatında oynadığı rolü daha sağlıklı kavramak mümkün olacaktır.

Bilindiği üzere Anayasa'mız "Türk devleti, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür" der. Anayasa'da zikir olunan Türk devleti ve milleti kavramları, milâttan önceki zamanlardan bu yana üç kit'ada hüküm sürmüş ecdadımızın tarih şuuru içinde geliştirip bize emanet ettiği müesseselerdir. Bu müesseseler, tarih boyunca yaşadığımız hayat tarzlarının bu güne getirdiği bir yüksek kültür birikimidir. Bu kültür devlet ve millet anlayışımızı meydana getirmiştir. Yabancıardan iğreti bir elbise gibi alımayan bu kültür, bizim her gün hissetmeden içinde yaşadığımız hayattır. Türkçemiz, dinimiz, âdet ve anelerimiz, musikimiz, oyunlarımız, türkülerimiz, inançlarımız, kurduğumuz müesseseler, halk sanatlarımız, bâtil itikatlarımız,

ecdadımızdan gelen terbiye tarzımız, dünyaya bakışımız kültürümüze dâhildir.

Rahmetli Ziya Gökalp kültürü *hars* kelimesi ile karşılamış, kültürü halkta aramış, medeniyeti, usul ve akılla yapılan cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin toplamı olarak tavsif etmiştir. Kanâatimize göre, kültürle medeniyet kavramları iç içedir. Deniz cereyanları gibi dıştan bakınca tam olarak görünmeyebilirler, ama birinden ötekine, ötekenden berikine ihtiyaç ve zaruret sonucu bir takım unsurlar geçmektedir. Bu, bir mânâda yenileşme, zenginleşme hâdisesidir. Bir milletin büyük çokluğunun hayatında, doğumdan ölüme kadarki devrede sürekli devam eden birikim, kültürü teşkil eder. Ananeden geldiği için millîdir, millete hâs karakter taşır ve en dikkate değer tarafı bizi maddeten ve mânen birbirimize bağlar.

Şimdi bunu günlük hayatımızdan bâzı misallerle açıklamak istiyorum.

İslâmîyetin esasları olan: Allahın birliğine, onun meleklerine, mukaddes kitaplara, peygamberlere, âhirete, kaza ve kadere inanmış ve kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac gibi şartlar içinde Türk tarih şuuru ile beslenmiş milletimiz, Türkiye'nin 67 ilinde günde beş defa ezan sesi duyar. Sabahları kahvaltıda veya yemeklerde çoluk çocuk besmeleyle sofraya oturur.

Gün başlamıştır. Aile, akraba veya komşulardan bir doğum haberi gelir; herkes bu mutlu haberin sevincini paylaşır. Kadınlarımız, çocuklarının olması için daha önceden adakta bulunmuş olabilirler. Adak, bilindiği üzere Tanrı'ya, yatlara, evliyaya bir dileğin gerçekleşmesi için söylenilerek yapılan nezir ve nezredilen nesnedir. Diyarbakır'da bu adak yeri Şeyh Şeymus, Ankara'da Hacı Bayram, İstanbul'da Eyyüb Sultan'dır. Aynı zararsız müşterek inanç, Urfa'da Halilürrahman gölündeki balıklara dilek kabulü için yem atma ile başlar. İsteyen cuma veya Kadir gecesi abdest alıp niyet eder, murâdını bir kâğıda yazar, göle atar. Murad olacaksa balık kâğıdı götürür; olmayacaksa kâğıt su yüzünde kalır. Bu adak konusunda bazı çevrelerde yapılan Zekeriya sofrasını da hatırlayabiliriz.

Türk çocuğunun doğması cemiyetimizde bir takım âdet, anane ve merasimlere yol açmıştır. Doğan çocuğun kulağına ezan okunur. Ardından ad verme gelir. Kız ise yastığının veya beşiğinin ucuna pembe, oğlan ise mavi kordelaya bağlı nazarlık takılır. Çocuk tabii olarak zaman zaman ağlar. Anneler süt emen çocuklarını uyutmak için büyük annelerinden duydukları manzum veya mensur ezgileri söylemeğe başlarlar. Dilimizde bu terennümlerin adı ninnidir. Çocuklarımız ilk defa bu ninnilerle dilimizi hâfızalarına nakşetmeğe başlarlar. Her biri ana sevgisinin ve şefkatinin birer ifadesi olan ninnilerimizden İstanbul, Kırşehir, Diyarbakır ve Kıbrıs'tan seçtiğim birer örneği okuyorum :

Yağmurdan kurdum salıncak
Eyüb'den aldım oyuncak
Şimdi baban gelecek
Sakın kızma yumurcak ninni

Yoldan geçen yolcu kardaş
Bağrına bağlamış bir taş
Kırşehir'de Hacı Bektaş
Himmet et oğlum uyusun, ninni

Nenni deyim beşiğine
Güneş değdi eşğine
Büyüdüğünü görende
Gül serem beşiğine
Uyusun da büyüsün nenni
Tıpış tıpış yürüsün nenni

Dandini dandini danaylı
Kızım yüksek hanaylı
Goggo getir bubası
Arsızdır yer abası
Ninni yavrum ninni

Doğan çocuk oğlansa sünnet zamanı gelmiş, bu merasim sırasında çok eski bir tarihe dayanan ve bâzı illerimizde akrabalık hüviyeti taşıyan ananesi devam eden "kirvelik" müessesesi ortaya çıkmıştır. Anneler elbette boş durmazlar. "Kız beşikte çeyiz sandıkta" sözümüzün hükmüne uyarak kızlarının saâdeti namına, geleceğe dönük arzu ve idealleri için çalışmağa başlarlar. Bildiğiniz ve çocukluğunuzda oynadığınız oyunları hatırlarsınız. Her ilimizde hususî renk ve karakter gösteren bu oyunlarla çocuklarımız sağlık bakımından gelişirlerken arkadaşlıklarını da pekiştirirler. Bu arkadaşların hâfızalarımızda ayrı ve güzel hâtırasını hiç bir zaman unutamayız.

Bir gün beklenmedik anda minâreden duyulan salâ (ezan sesi), bizleri vefat eden bir dost veya akrabaya son vazifemizi yapmağa dâvet eder.

Kızımız büyümüş, oğlumuz askerlik yaşına gelmiştir. Kızımıza görücü gelmeğe başlar. İki taraf arasında anlaşma olursa, hususiyle köylerimizde "başlık" meselesi ortaya çıkar. Aslında "başlık", yeni kurulacak yuvanın ayakta kalabilmesi için bir takım maddî tedbirlerdir. Bu konu, en az 11. asırdan beri bütün Türk dünyasında devam eden bir gelenek, bir töredir. Bildiğiniz nişan ve evlenme âdetlerimiz üzerinde durmuyorum. Delikanlılar, hususiyle köylerde askere giderken köy hududuna kadar uğurlanırlar. Ona eşi, dostu, akrabası hediyeler verir. Aynı şekilde hacc'a gidenler, daha başka türlü bir merasimle uğurlanırlar ve yurda dönüşlerinde karşılanırlar.

Biz Türkler, ağzımızın tadını bilen bir milletiz. Bizim kadınlarımız ve aşçılarımız çorbalardan tatlılara kadar dünyanın en güzel yemeklerini

yaratmışlardır. Dünyada yemek kültürü ve medeniyetinde her halde birinciyiz.

Maddî kültürümüz içinde çok renkli halk oyunlarımız oynanırken görmekte olduğumuz, yalnız bizi değil, yabancıları da büyüleyen mahallî kıyafetlerimiz var. Göz nuru oyalarımızda memleketimizin tabiatı, tarihi ve kadınlarımızın zevki görülür.

Dünyaca aranan halılarımız var. Isparta, Sivas, Bünyan, Kırşehir, Kula şimdi sayabildiklerimizdir. Denizli dokumaları da asırlardan beri ün yapmıştır.

Çiniciliğimiz, bakırcılığımız, taşçılık sanatımız ve daha pek çokları memleket coğrafyasında her birimizin evinde, iş yerinde, yaratılan müesseselerimizde, meselâ câmilerimizde, saraylarımızda, bizim gönlümüze birer duygu kazandırır. Tarihî sporlarımızdan cirit ve güreş de bizleri aynı heyecanda birleştirir.

“İmece”yi bilirsiniz. Yaratıcı bir karakter taşıyan milletimiz, köylerde tarla işlerinde, hatta kış gelirken yiyecek hazırlıklarında evlerde sosyal dayanışmanın en tipik ve faydalı müessesesi “imece”yi kurmuştur. Bizi birlik ve beraberliğe bağlayan bu müessese hâlâ canlılığını korumaktadır. Aynı birlik ve beraberliği, mânevî alanda dinî günler ve bayramlarda ananeleşen millî günler temin eder. “Regaib Kandili” (eski takvime göre Recep ayının ilk cuma günü); “Mevlid Kandili” (Peygamberimizin doğumu, Rebîülevvel ayının 12. gecesi); Kadir gecesi (Ramazan’ın 26-27. gecesi); “Aşure günü” (Muharrem ayının 10. günü); Ramazan bayramı (1 Şevval); “Kurban bayramı” (Zilhicce’nin 10. günü başlar); 23 Nisan Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı ile 29 Ekim Cumhuriyet bayramı hayatımıza mânâ ve renk katarlar.

Folklor kadrosu içinde bir çok anelerimiz ve inançlarımız vardır. Bu gün milletçe pozitif düşünceye, ilmin ve aklın getirdiği sonuçlara erişmiş olmamıza rağmen –zararsız da olsa– bu inançlar hayatımızda devam etmektedir.

Evliya Çelebi’nin 17. asırda anlattığına göre, Anadolu ormanlarla kaplı yemyeşil bir memleketti. Harpler, orman yangınları, tarla açma gibi sebepler yüzünden Anadolu ormansız kaldı. Yağmur yağmaz oldu. Çoraklık ve çölleşme başladı. Yağmura ihtiyacı olan köylümüz, yağmur yağdırmanın çaresini –anane bilgisi ile– Allah’a yakarmakta buldular. Bize göre yağmur duâsının cemiyet ve kültür kaidesi yönünden en mühim vazifesi, ortak bir tehlike ve yoksulluk karşısında dayanışma şuurunu temin etmesidir.

Konumuzu dil vâsıtası ile meydana gelmiş halk edebiyatı örneklerinden bâzı örnekler vermek suretiyle devam ettirmek istiyorum.

Türk olup da “mâni” duymamış, okumamış bir kimse tasavvur edemiyorum. Her türlü hayat hâdiseleri arasında aşk, gurbet, vefa, dostluk, kıskançlık gibi temleri işleyen bu anonim mahsuller, bilhassa kadınlarımız arasında çok yaygındır. Bir çeşit “mâni” olan “hoyrat”lar, Diyarbakır, Urfa ve Kerkük’te güzel ezgilerle söylenmektedir. Mâniler, tabii, sade, herkesin anlayacağı yaşayan Türkçenin en güzel örnekleridir. Bursa, Diyarbakır ve Kastamonu’dan sırası ile birer mâni ve Kerkük’ten bir hoyrat okuyorum :

Şu dağlar olmasaydı
Çiçeği solmasaydı
Ölüm Allah’ın emri.
Ayrılık olmasaydı

(Bursa)

Diyarbakır karpuzu
Ata vurdum mahmuzu
Anası çeyiz ister
Gel de satma öküzü

(Diyarbakır)

Ana başta tâç imiş
Her derde ilâç imiş
Bir evlât pîr olsa da
Anaya muhtaç imiş

(Kastamonu)

Dolandı gün
Döndü gün dolandı gün
Men sene daldalandım
Sene de dolandı gün

(Kerkük)

Türkülerimiz de hayatımızın birer parçasıdır. Çok meşhur Kerem ile Aslı adlı hikâyemizin kahramanı Âşık Kerem, Erzurum dağlarında kışa tutulur ve sevgilisi Aslı’ya şöyle seslenir :

Bir han köşesinde kalmışım hasta
Gözlerim kapıda kulağım seste
Kendim gurbet ilde gönül sılada
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Erzurum dağları duman dildedir
Başım yastıktadır gözüm yoldadır
Aslı hayın yârdır adam aldadır
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver
Erzurum dağları kardır geçilmez

Her adama gizli sırdır açılmaz
Ayrılık şerbeti zehir içilmez
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Felek sen mi kaldın bana gülecek
Akıttım göz yaşım kimler silecek
Dediler Kerem'e Aslı'n gelecek
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver

Gönlümüze ve ruhumuza hitap eden bu lirik türkünün ardından okuyacağım "Estergon kal'ası" manzumesi, bizleri büyük mücadelelerimizimizin şuurunda birleştirecek kudrettedir.

Estergon kal'ası su başı durak
Kemirir içimi bir sinsi firak
Gönül yâr peşinde yâr ondan ırak
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım

Estergon kal'ası su başı kaya
Kemirir gönlümü aşk denen belâ
Çektiğimi hoş gör gel etme cefâ
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım.

Estergon kal'ası su başı hisar
Baykuşlar çağırır bülbüller susar
Kâfir bayrağını burcuna asar
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım

Estergon kal'ası su başı kal'a
Göklere ser çekmiş burçları hele
Biz böyle kal'ayı vermezdik ele
Akma Tuna akma ben bir dertliyim
Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım

"Kâtip" türküsü, sözü ve ezgisi ile yalnız İstanbulluların değil, hepimizindir.

Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur
Kâtibimin setresi uzun eteği çamur
Kâtip uykudan uyanmış gözleri mahmur
Kâtip benim ben kâtibin el ne karışur
Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşur

Üsküdar'a gider iken bir mendil buldum
Mendilimin içine de lokum döldurdüm
Ben kâtibini arar iken yanımda buldum
Kâtip benim ben kâtibin el ne karışur
Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşur

"Havada bulut yok" imparatorluğumuzun son savaşları sırasındaki ıztırabı büyük bir sadelik içinde dile getirir :

Havada bulut yok bu ne dumandır
Mahlede ölen yok bu ne figandır

Adı Yemcn'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir

Burası Muş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep nedendir

Kışlanın önünde redif sesi var
Bakın çantasına acep nesi var

Bir çift kundurayla bir de fesi var
Adı Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir

Burası Muş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep nedendir

Soğuksu, Kırım'da Sudak ilinde bir kasabadır. "Soğuksu" türküsü, Rusların kasabayı işgalinden sonra yakılmıştır :

Biz gideriz Kırım'dan ey yâr ittifak idüp
Aytır da ağlarım

Ne yerlerde oluruz ey yâr ahlâr çeküp
Aytır da ağlarım

Men bir saray yaptırđım, ey yâr tepesi daldan
Aytır da ağlarım

Müslümanlar ağlaşa ey yâr vatan diye
Aytır da ağlarım

Sağlıkla' kal vatan ey yâr ayrıldık senden neye
Aytır da ağlarım

Sana hasret gideriz güzel Kırım
Gurbet illere düşüp ey yâr eziliriz

Aytır da ağlarım
"Yurdumuz, yurdumuz" diye ey yâr can verimiz
Aytır da ağlarım.

(aytmak: Söylemek)

Ağıtlar, insan oğlunun ölüm karşısında veya canlı cansız bir varlığını kaybetme korku, telâş ve heyecan ânındaki üzüntülerini, feryatlarını, talih-sizliklerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülerdir. En az Hun Türklerinden itibaren ölü gömme ve yuğ törenlerine bağlı olarak ananesi zamanımıza kadar gelen ağıtlar, bir bakıma, ölen için söylenmiş medhiye demektir.

Tekirdağ'ının Yağcı köyünde bir ninenin torunu için söylediği ağıt şöyledir :

Oy neye bakmıyorsun
Neye ağlamıyorsun
Acıkmadın mı, susamadın mı
Kurbanın olsun nenen
Boş beşiğine nasıl bakayım
Kimi koyayım nasıl katlanayım
Nasıl dayanayım oy

Erzurumlu bir avcı ava gider, dönüşte hasta olan karısı ve çocuğunun ölümü ile karşılaşır, feryada başlar :

Ağcadağ'a ava gitti vurmağa
Av getirüp hatırını almağa
Yavru kucağında memek vermeğe
Kalk yârim sana geyik getirdim

Ağcadağ'ın geyikleri bitmedi
Yandı yandı ocağımız tütmedi
Böyle uykulara kimse yatmadı
Kalk yârim sana geyik getirdim

Yârim ölmüş anasına söyleyin
Küçük bebeği beleğine beleyin
Et edin de şu geyiği eyleyin
Kalk yârim sana geyik getirdim

Ağcadağ'ın geyiğini bitirdim
Kucak idüp de birini getirdim
Kucağı çocuğuyla gelin yitirdim
Kalk yârim sana gelin getirdim

Ecel böyle hemencecik gelir mi
Yavrusuyla anayı bir arada alırmı
Doktor gelse çaresini bilir mi
Kalk yârim sana geyik getirdim

Haydin arkadaşlar mezarını kazın
Tarihini hıce taşına yazın,
Üzerine üç beş göğ dal düzün
Kalk yârim sana geyik getirdim

Dilimizde, gündelik ihtiyaçlar için kullandığımız kelimeler dışında bir takım deyimler de vardır. Asıl mânâlarından uzaklaşarak yeni mânâlar getiren bu kalıplaşmış sözler, dile ve ifadeye zenginlik getirdiği gibi, âdet, anane, töre gibi davranış ve müesseseleri beraberinde taşıdıkları için bizleri hissetmeden birbirimize bağlar. Bir çoklarının ayrıca hikâyeleri de halk arasında dolaşan deyimler arasında : *almış altıya bağlamak, gözden sürmeyi çekmek, Cemâziyülevvelini bilmek, kemeri sıkmak, baklayı ağzından çıkarmak* sayılabilir. Bir de duymuşsunuzdur. *tuz ekmek hakkı* deyimimiz vardır. Dostluk, ahde vefâ, sadakat, mertlik gibi kavramları içine alır. Tuz ve ekmeğin bilinmesinden sonra teşekkül etmiştir. Tuz maddesine dayanmaktadır. İslâmî kaynaklara göre, tuzu icat eden Halil İbrahim Peygamberdir. Kâbe'yi bina edince Tanrı'dan rahmetini diler. Tanrı, fakirleri giydir, açları doyur, der. Bunu nasıl yapacağını sorar. Allah, Kâbe bina-sından kalan toprakları dört bir tarafa savurmasını söyler. Hazreti İbrahim öyle yapar. Tanrı'nın emri ile tozların düştüğü yerde tuz olur.

İki tarihî hâdiseye ve bir destana bağlı olmak üzere üç misal veriyorum.

Ebülgazî Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserine göre Cengiz Han 600/1203 tarihinde Dayang Han üzerine yürür. Dayang Han yaralanır, ordusu dağılır, ama beylerinden bazıları Cengiz Han'la vuruşmaktan geri kalmazlar. Sonunda yakalanan beğlerin karakterlerini takdir eden Cengiz Han, onlara “yediginiz ekmek ve tuzu hak ettiniz” der.

İkinci Osman, intizamı bozulan Yeniçeri Ocağı'nı ıslâha kalkınca yeniçeriler tarafından öldürüldü. Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa, padişahın intikamını almak üzere İstanbul'a yürüdüğü sırada, Tokat civarında sipahilerle sekbanlar cirit ve cengâverlik oyunları göstermişlerdi. Sekbanlar, sipahilerin kazanmalarını kendilerine hakaret sayarak silâha sarıldılar. Abaza Paşa, emrindeki kuvvetlerin parçalanmasından endişelendi. Bozulan intizamı tarihçi Naimâ'nın ifadesi ile şu yeminle iade etti:

“İki askeri tefrik eden mesâfenin ortasına bir ağaç dikildi. Üzerine tuz, ekmek, bunların ortasında bir kılıç ve mushaf yani (Kur'an) konuldu. İki takımın rüesâsı sıraları ile gelerek daimî ve nâ-kabil-i ihlâl bir ittifak üzerine kâsem (yemin) ettiler. Yeminin tâbiri muhafaza olunmuştur. “Hâin kılıca uğrasun, tuz, ekmek kendisine zehir olsun.”

İslâmî Türk edebiyatımızın halka kadar yayılmış destanlarından biri *Dânişmendnâme*'dir. Destanda Danişmend Gazî, bir kâfirle mücadele ederken karşısındaki birlikte yemek teklifinde bulunur. Danişmend Gazî, “eğer senin ile taam eyler isem ayruk cenk olmaya, didi. Zira ki duz ekmek yemiş oluruz. Ol yigit eytti : “Sên ayru yigil, didi. Melik Dânişmend : “Olmaz, zira ki sen benim velinimetim olursun, yarın senin ile uruşur isem küfr-ı ni'met olurum” cevabını verir.

Muhterem dinleyenler, bu deyimden çıkarılacak sonuç şudur : Türk, ekmeğini yediği insana kötülük etmez. Ona dostluk, vefâ, minnet ve şükran hisleri ile bağlanır.

Atalar sözümüze gelince, bunlar, hayatımızda dinî hükümler ve hukukî prensipler yanında saygı gören, belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe ve muhakeme sonunda meydana gelmiş yüksek sözlerdir.

“Eski dost düşman olmaz” dostluğu; “sabır ile koruk helva olur, dut yaprağı atlas” sabrı, “dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar” sebat ve azmi, “gönül kimi severse güzel odur” sevgiyi; “acele işe şeytan karışır” temkini, ihtiyatı; “çiftçinin karnını yarmışlar kırk tane yeni yıl çıkmış” hayata bağlılığı, nikbinliği; “yalancının mumu yatsiya kadar yanar” yalancılığı; “besle kargayı oysun gözünü” nankörlüğü; “bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, bir at bir er kurtarır, bir er memleket kurtarır” sosyal iş birliğini, dayanışmayı; “şeriatın kestiği parmak acımaz” kanun fikrini; “mal canın yongasıdır” mülkiyeti; “ağaç yaş iken eğilir”

terbiyeyi, “başa gelen çekilir” kader fikrini; “ağılda oğlak doğsa ovada otu biter” nasibi; “ateş olmayan yerde duman tütmez” sebep ne netice münasebetlerini, determinizmi; “kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur” değerlerin değişmesini bize anlatıyor.

Fıkırayı bilmeyenimiz yoktur. Toplantılarda konuşmalara canlılık, renk katmak, ileri sürülen düşünceleri desteklemek, zarif bir şekilde karşı-mızdakini iğnelemek ve ona bir ders vermek gibi düşüncelerden doğmuştur.

Nasrettin Hoca'mızın fıkraları, Bektaşiler arasındaki fıkralarla Karadenizliler arasında teşekkür edenleri hâfızalarımızda canlı yerlerini tutarlar.

Nasrettin Hoca'ya kıyâmet ne vakit kopacak diye sormuşlar. Hangi kıyâmet, demiş. Kaç kıyâmet var ki demişler. Hoca, karım ölürse küçük kıyâmet kopar, ben ölürsem büyük kıyâmet, demiş.

İnsanların bencilliklerini törpülemek düşüncesinden doğan bu fıkraya Hoca'nın karısının çok gezmesi ile ilgili cevabı da şöyledir : Hoca'ya senin hanım çok geziyor, demişler. Hoca, aslı olmasa gerek, gezseydi bir kerecik bizim eve de uğrardı, demiş.

Muhterem dinleyenler, bir Karadeniz, bir de İncili Çavuş fıkrası ile bu konuyu kapatayım.

Karadeniz'de fırtına kopmuş. Temel Reis, “bana bir pusula getirin” demiş. Tayfalar pusula bulamamışlar, başka ne getirelim? demişler.

Temel Reis, bir korkunç denize, bir de yolcuların sararan çehrelerine bakmış, “kelime-i şehâdet getirin” demiş.

İncili Çavuş'un “Mangal yoruldu” fıkrasını Diyarbakır'ın yetiştirdiği değerli folklorcu dostum Şevket Beysanoğlu'nun bir makalesinden aldım.

“Şah Abbas'ın sarayında kapağı zümrütler, inciler ve yakutlarla süslü bir mangal varmış. Bu mangalın iki kulpuna da göz alıcı elmaslar oturtulmuş. İncili Çavuş İran'a gittiği sırada, şah, Türk elçisine sarayın ihtişamını göstermek ister. Türk elçi heyeti sarayı gezerken gördükleri bu çok süslü mangala hayran kalırlar. Ancak saray hademelerinin kaşla göz arasında bu mangalı diğer gezilecek odalara gizlice taşıdıklarını fark ederler.

Şahın maksadı, her odada böyle kıymetli mangalların bulunduğunu göstermekmiş.

Saray gezildikten sonra şah, elçiden edindiği intibayı sorar. İncili Çavuş şu cevabı verir : Sarayınız güzel, büyük; gezmekle bitiremedik, çok yorulduk, ama mangalınız da bizimle birlikte yoruldu.

Son olarak *Oğuz Destan'*ımızdan bahsetmek istiyorum. Destanda, Oğuz Han'ın Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz adlarını taşıyan oğul-

192 Folklor ve Halk Edebiyatının Milli Birliğin Oluşmasındaki Rolü

larına verdiği bir nasihat vardır. Oğuz yaşlanınca çocuklarını etrafına toplar. 10-15 kadar yaş çubuk getirmelerini söyler. Çubuklar getirilir. Birinci çubuğu alır, iki elinin yardımı ile kırar; denemesini iki çubuğu birleştirerek yapar. Sonra üçünü, dördünü birleştirerek kırar; beşinci teşebbüsünde zorlanır altıncısında toplu haldeki çubukları kıramaz.

İşte evlâtlarım, der. Bu çubuklar gibi birleşirseniz düşmana, nâmerde yıkılmazsınız ögüdünü verir.

Kur'an'da da "el-Hucerat" sûresi bizlere aynı düşünceyi ulaştırıyor.

Verdiğim örneklerden de anlaşılacağı üzere cemiyetimizin birlik ve beraberliğini temin eden aslı unsurlar arasında dil, din, âdet, anane, sanat, müzik, spor, oyun, efsane, masal, destan, türkü, ağıt, bilmece, ninni gibi mahsullerin büyük bir ehemmiyeti vardır. Mâziden hâle, hâlden geleceğe giden aydınlık yolunuzda ecdat yâdigârı, bir kısmını günlük hayatımızda devam ettirdiğimiz bu tarihî mirâsın cemiyetimizin çimentosunu teşkil eden değerler olduğu hakkındaki kanâatimi arz eder, beni sabırla dinlemek lûtfunda bulunduğunuz için saygılarımla teşekkürlerimi sunarım.